

aan: Het college van gedeputeerde staten van Noord-Brabant
Postbus 90151
5200 MC 's-Hertogenbosch
info@brabant.nl

OOK VERZONDEN PER E-MAIL

aan: Het college van gedeputeerde staten van Limburg
Postbus 5700
6202 MA Maastricht
postbus@prvlimburg.nl

OOK VERZONDEN PER E-MAIL

betreft: HANDHAVINGSVERZOEK pesticiden bij teelten

datum: 4 februari 2025

Geachte colleges,

Namens de stichting verzoek ik om handhaving op basis van artikel 6 lid 2 van de Habitatrichtlijn. Op de volgende percelen is sprake van het uitvoeren van projecten (teelten) met mogelijk significante effecten welke niet passend beoordeeld zijn:

1. NDW00-AB-1325 / 1326
2. NDW00-AB-966
3. NDW00-AB-1108
4. WEE01-K-3206
5. WEE01-K-4404

Significante effecten zijn niet uitgesloten omdat voor dergelijke projecten:

1. bestrijdingsmiddelen toegepast worden
2. pootgoed geplaatst wordt met bestrijdingsmiddelen in het pootgoed
3. grondwater of oppervlaktewater onttrokken wordt
4. materieel ingezet wordt met als gevolg emissies van stikstof
5. aanleg en gebruik drainage

Omvang projecten

Omdat er sprake is van meerdere initiatiefnemers, die verschillende teelten hebben, kan er sprake zijn van meerdere projecten. Dit handavingsverzoek ziet op al die projecten.

Het is mogelijk dat de initiatiefnemers op andere locaties dan op de genoemde percelen ook andere onderdelen van hun project uitvoeren. Die onderdelen vallen binnen de projectgrens als bedoeld in de Habitatrichtlijn van de projecten van de initiatiefnemers.

Andere onderdelen kunnen zijn andere teelten, bijvoorbeeld van andere gewassen, of het voorbereiden van teelten zoals het onderdompelen van pootgoed in bestrijdingsmiddelen. Het kan ook gaan om het nabewerken van teelten, zoals wassen.

Dit handavingsverzoek kan dus zien op meerdere projecten van meerdere initiatiefnemers.

Wij verzoeken om de gevolgen voor Natura-2000 te zien "*in combinatie met andere plannen of projecten*". Dus alle projecten, waar de genoemde percelen onderdeel van zijn, in combinatie.

Mogelijk is er nog geen sprake van daadwerkelijke teelt, maar slechts van voorbereidingen van dergelijke teelten. Een dergelijke voorbereiding maakt onderdeel uit van de projecten waar dit handhavingsverzoek op ziet.

Toelichting

Niet uitgesloten is dat dergelijke projecten gevolgen kunnen hebben op de instandhoudingsdoelen van de nabij gelegen Natura 2000-gebieden. Derhalve is het uitvoeren van deze teelt in de nabijheid van Natura 2000-gebieden vergunningplichtig, zie uitspraken ECLI:NL:RBNNE:2021:2483 en ECLI:NL:RBNNE:2024:4141.

Toelichting bestrijdingsmiddelen

Bij genoemde projecten worden zeer regelmatig bestrijdingsmiddelen toegepast. Uit metingen is gebleken dat deze bestrijdingsmiddelen zich verspreiden, dan wel kunnen verspreiden tot in Natura 2000-gebieden, zowel voor als na toepassing, door bijvoorbeeld uitspoeling, afspoeling, verwaaiing, verdamping en regen.

Artikel 6 lid 3 niet toegepast

Omdat er geen vergunning is, geen natuurtoets of passende beoordeling is doorlopen, valt niet uit te sluiten dat er door de uitvoering van de projecten sprake is van mogelijk significante effecten. Ten onrechte is artikel 6 lid 3 van de Habitatrichtlijn niet toegepast.

Verzoek

Namens de stichting verzoek ik om al dan niet preventief de inbreuk op de Habitatrichtlijn te beëindigen en/of te voorkomen.

Bijlage

Voor een nadere toelichting verwijs ik naar de bijlage: 'bijlage hhv teelten'.

Verzoek

Ik verzoek u zo veel mogelijk digitaal te communiceren.

Tenslotte

"Ons gedrag tussen 2020 en 2030 [...] zal beslissend zijn voor de toekomst van de mens op aarde. De toekomst ligt niet vast. Zij ligt in onze handen." Citaat uit de conclusie van advocaat-generaal van het Hof van Justitie van de Europese Unie, T. Capeta van 20 april 2023, C-116/22, punt 1, [ECLI:EU:C:2023:317](#).

Ondertekening: zie bijlage 'ondertekeningsdocument'

Bijlagen:

- Bijlage ondertekeningsdocument
- Bijlage hhv teelten
- Bijlage inschrijving Handelsregister en statuten (niet opgenomen in paginanummering)

Bijlage ondertekeningsdocument

door: Stichting Natuurlijk Platform

betreft: HANDHAVINGSVERZOEK pesticiden bij teelten

datum: 4 februari 2025

Om te voorkomen dat onze handtekeningen gedeeld wordt met derden gebruik ik een separaat document voor ondertekening.

Ik verzoek u dit document nooit met derden te delen.

Hoogachtend,

voorzitter

bestuurslid

Bijlage hhv teelten

In deze bijlage punten welke relevant zijn in de handhavingprocedure, om te ondersteunen dat niet afgezien kan worden van handhaving.

Doo [REDACTED] laatst bijgewerkt 23 dec 2024.

De toelating door het Ctgb

Dat bestrijdingsmiddelen worden gebruikt welke toegelaten zijn door het Ctgb kan geen reden zijn om af te zien van handhaving. Er zijn twee belangrijke redenen dat de toelating niet de wetenschappelijke zekerheid geeft, zoals vereist in een passende beoordeling en dus het gebruik:

1. de toelating in het algemeen vervangt niet een passende beoordeling
2. toelatingen door het Ctgb bleken onrechtmatig want strijdig met het Unierecht

Toelichting punt 1

De toelating en onderzoek door het Ctgb bieden niet de vereiste zekerheid, zo blijkt uit uitspraak [ECLI:NL:RBNNE:2024:4141](#), met name onder punt 9.2:

"Verder is de rechtbank van oordeel dat het college aan de verwijzing naar de onderzoeken van het Ctgb in het bestreden besluit in dit geval niet de vereiste zekerheid heeft kunnen ontlelen dat het project niet zal leiden tot significante gevolgen. Niet is gebleken dat deze onderzoeken betrekking hebben op de gevolgen van het project aan de [adres] en op de specifieke milieukeukenmerken en omstandigheden van het Drents-Friese Wold & Leggelderveld. Ook het feit dat de door derde gebruikte bestrijdingsmiddelen zijn toegestaan biedt onvoldoende informatie over het feitelijk gebruik van die middelen en over wat de daadwerkelijke effecten daarvan op het Drents-Friese Wold & Leggelderveld zijn. De onderzoeken van het Ctgb noch het gebruik van bestrijdingsmiddelen die zijn toegelaten door de Ctgb bieden daarmee de vereiste zekerheid dat op voorhand kan worden uitgesloten dat de lelieteelt op de percelen aan de [adres] significante gevolgen heeft op het Drents-Friese Wold & Leggelderveld."

Initiatiefnemers kunnen zich daarom om niet op het standpunt stellen "ik doe alles goed".

Toelichting punt 2

Dat de toelatingen zelf niet voldoen, blijkt ook uit de volgende bronnen:

1. arrest [ECLI:EU:C:2024:350](#) van 25 apr 2024
2. arrest [ECLI:EU:C:2024:356](#) van 25 apr 2024
3. uitspraak [ECLI:NL:RBLIM:2024:2330](#) van 8 mei 2024
4. nieuwsbericht "Verbod teler om gewasbeschermingsmiddelen lelieteelt te gebruiken" van 8 mei 2024. In het persbericht staat: "Dat de middelen zijn getest en goedgekeurd, betekent niet dat de middelen veilig zijn." Vindplaats van het bericht: <https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Rechtbanken/Rechtbank-Limburg/Nieuws/Paginas/Verbod-teler-om-gewasbeschermingsmiddelen-lelieteelt-te-gebruiken.aspx>

Toetsingskader

Artikel 6 lid 2 van de Habitatrichtlijn is altijd van toepassing, ongeacht of er sprake is van bestaand gebruik en of er wel of geen toestemming is verleend zoals bijvoorbeeld ingevolge artikel 6 lid 3 van de Habitatrichtlijn. Ook voor activiteiten buiten de Natura 2000-gebieden, moeten ter voorkoming van verslechtering, maatregelen worden genomen. Hiervoor beschikken de lidstaten wel over een beoordelingsmarge, mits gewaarborgd is dat er geen verslechtering optreedt.

Onder verwijzing naar het Hof bevestigt de nationale rechter de relatie van de artikelen van de Habitatrichtlijn op 2 november 2022 in de tussenuitspraak van de meervoudige kamer (Porthos zaak [ECLI:NL:RVS:2022:3159](#)): "31.3. De bepalingen van artikel 6 van de Habitatrichtlijn moeten als een coherent geheel worden uitgelegd. Met het tweede en het derde lid van dit artikel is beoogd om hetzelfde beschermingsniveau te waarborgen, zo heeft het Hof verschillende keren overwogen (zie onder meer het arrest van 24 juni 2021, [ECLI:EU:C:2021:512](#), Commissie/Spanje (Beschermd Natuurgebied Doñana), punt 156)."

Zowel uit voornoemde uitspraak van de nationale rechter, als uit het arrest van het Hof blijkt dat de provincie (handhavend) moet optreden om de verslechtingen te stoppen en daarmee een einde te maken aan de inbreuk.

Andere passende maatregelen zijn niet mogelijk, zeker niet zonder dat er een passende beoordeling met zicht op alle onderdelen van het project, in cumulatie en in samenhang.

Verslechtingsverbod

Het verslechtingsverbod heeft een preventieve werking en berust het op het voorzorgsbeginsel: als sprake is van een risico of dreiging op verslechting, dient een lidstaat reeds in te grijpen (zie [ECLI:EU:C:2018:882](#), punt 85; [ECLI:EU:C:2016:8](#), punt 58; [ECLI:EU:C:2011:768](#), punt 42). Het is niet toegestaan te wachten met maatregelen totdat definitief een causaal verband is gelegd tussen een activiteit of factor en de optredende verslechting. Met andere woorden: een uitsluitend reactief optreden, en niet tevens preventief, is onvoldoende in het licht van art. 6, lid 2 van de Habitatrichtlijn ([ECLI:EU:C:2007:780](#), punten 207 en 208; [ECLI:EU:C:2018:882](#), punt 134).

Bewijslast

De bewijslast voor het volgende ligt niet bij appellant:

1. of de overheid de juiste procedure al dan niet toegepast heeft en dus of er sprake is van een correcte implementatie van het recht van de Unie
2. of het verdrag van Aarhus van toepassing is
3. of de Habitatrichtlijn van toepassing is en dan met name of er sprake is van mogelijk significante effecten.

Voor het laatste punt is relevant om te verwijzen naar de eisen welke het Hof stelt aan een passende beoordeling en de uitleg van de Rechtspraak inzake het naar voren brengen van twijfel inzake de te verkrijgen zekerheid dat er geen significante effecten optreden. Zie hiervoor: [ECLI:NL:RBNNE:2024:882](#): "*Wat er verder ook zij van de dubbele rol als gemachtigde en deskundige van Van Uffelen, in het onderhavige geval heeft Van Uffelen concrete aanknopingspunten voor twijfel naar voren gebracht met betrekking tot het continu kunnen halen van de emissiewaarde beneden de 3,5 mg/Nm³. Verweerder mocht daarom niet zonder nadere motivering op de aan de besluitvorming ten grondslag liggende rapporten afgaan.*"

Het maakt dus ook niet uit wie aanknopingspunten voor twijfel naar voren brengt.

Bovenstaande is relevant bij:

1. het verlenen van toestemming, artikel 6 lid 3 van de Habitatrichtlijn
2. het ten onrechte niet toepassen van artikel 6 lid 3 van de Habitatrichtlijn
3. het naleven van het verslechtingsverbod, artikel 6 lid 2 van de Habitatrichtlijn, en dus bij handhavingssaken.

Bestaand gebruik

In het Arrest van het Hof van Justitie van 7 november 2018 in de gevoegde zaken C-293/17 en C-294/17, rechtsoverwegingen 74 e.v. geeft het Hof aan welke randvoorwaarden gelden voor het begrip bestaand gebruik. Dit komt er op neer dat voor een project waarvoor naar nationaal recht toestemming was verleend vóór de inwerkingtreding van de Habitatrichtlijn, een project slechts kan worden aangemerkt als één en hetzelfde project waarvoor geen nieuwe toestemmingsprocedure hoeft te worden doorlopen, mits het daarbij gaat om één enkele verrichting die zich kenmerkt door een gemeenschappelijk doel, continuïteit en volledige overeenstemming, met name wat betreft de plaatsen waar en de voorwaarden waaronder de activiteit wordt uitgevoerd.

Het toepassen van bestrijdingsmiddelen is nooit passend beoordeeld, dus kan er ook geen sprake zijn van intern salderen. Want ook bij salderen dient er een passende beoordeling doorlopen te worden, zie [ECLI:NL:RVS:2024:4923](#).

Sinds het in werking treden van de Habitatrichtlijn zijn tal van nieuwe stoffen in gebruik genomen. Het gebruik is veranderd en dient daarom te worden getoetst in de passende beoordeling.

Ruimtelijke plannen kunnen niet als toestemming dienen, omdat de plannen niet passend beoordeeld zijn. Het planologisch regime kan ook niet tot afwijzen van het verzoek leiden, omdat de middelen die worden gebruikt steeds wijzigen. Anders dan bij bemesting is voortdurend sprake van andere vormen van invloed, waarom voortdurend moet worden getoetst.

In andere procedures heeft het bevoegd gezag verwezen naar rechtspraak van de nationale rechter inzake mest of stikstof ([ECLI:NL:RVS:2022:2874](#)). Dit treft geen doel bij het gebruik van pesticiden, omdat bij stikstof wel andere passende maatregelen mogelijk kunnen zijn.

Ook is relevant dat bij indienen van het handhavingsverzoek en bij het beslissen niet bekend was welke stoffen en/of middelen gebruikt zouden gaan worden. Alleen al hierom is er sprake van dermate veel onzekerheid dat er geen sprake kan zijn van zekerheid op het ontbreken van significante effecten.

Welke middelen toegepast worden is bij teelten meestal een bedrijfsgeheim. Bij de teelt waar het handhavingsverzoek op ziet is niet bekend welke middelen in welke hoeveelheid toegepast zijn.

Bespreking conclusie C-559/19: Bestaand gebruik

Bedrijven telen vaak op wisselende percelen. Hieraan kunnen geen rechten ontleend worden op basis van bestaand gebruik, zo blijkt uit de conclusie van [C-559/19, ECLI:EU:C:2020:987, punt 63](#): "*Wanneer een aanhoudende praktijk zoals grondwateronttrekking ertoe bijdraagt dat de toestand van beschermde habitats en soorten verder verslechtert, is artikel 6, lid 2, van de habitatrichtlijn echter wel van toepassing. De beschermingszone is weliswaar reeds in zekere zin aangetast door deze activiteit, maar die eerdere aantasting is beperkt tot de verstoringen die vóór de instelling van de beschermingszone zijn ontstaan. Nieuwe aantastingen van de beschermingszones leveren daarentegen schending op van het verbod op verslechtering.*"

Geen systematische vrijstelling

In het arrest van het Hof in zaak 'Frankrijk II' (C-241/08, punt 76, [ECLI:EU:C:2010:114](#)) is bepaald dat door in het algemeen te bepalen dat bepaalde activiteiten geen activiteiten zijn die storend zijn of storende gevolgen hebben, een lidstaat de verplichtingen niet nakomt van artikel 6 lid 2, van de habitatrichtlijn.

In de zaak 'Holohan' (C-461/17, [ECLI:EU:C:2018:883](#)) voegt het Hof hieraan toe, dat - ook al bestonden activiteiten al op de referentiedatum - passende maatregelen geboden zijn als die activiteiten leiden tot verstoring. Daarvan is sprake volgens de Ecologische Autoriteit, zie elders in dit bezwaarschrift.

Uitspraak ECLI:NL:RVS:2024:4923

Mogelijk ontleent het college inspiratie inzake uitstel van handhaving uit een recente uitspraak inzake de Habitatrichtlijn van de Afdeling, [ECLI:NL:RVS:2024:4923](#).

De Afdeling noemt een overgangperiode, waarin het bevoegd gezag niet handhavend kan optreden.

Een dergelijke opschorting is strijdig met het recht van de Unie, omdat het een vorm van opschorting van het recht van de Unie is. En dat mag alleen het Hof, zie [ECLI:EU:C:2020:503](#), het 'Nevele arrest' onder punt 84:

"Daar moet nog aan worden toegevoegd dat enkel het Hof, bij wijze van uitzondering en om dwingende redenen van rechtszekerheid, een voorlopige opschorting kan toestaan van het effect dat een regel van het Unierecht op het daarmee strijdige nationale recht heeft, namelijk de terzijdestelling ervan. Indien de nationale rechterlijke instanties bevoegd zouden zijn om aan de nationale bepalingen voorrang te geven boven het Unierecht waarmee zij in strijd zijn, al was het maar tijdelijk, dan zou immers afbreuk worden gedaan aan de

uniforme toepassing van het Unierecht (arrest van 29 juli 2019, *Inter-Environnement Wallonie en Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen*, C-411/17, EU:C:2019:622, punt 177 en aldaar aangehaalde rechtspraak)."

Dus mag de RvS niet opschorten.

Belangenafweging

Inzake de schade voor de initiatiefnemer (teler): zoals eerder aangevoerd is er voor een belangenafweging geen ruimte. Dit vindt steun in [ECLI:EU:C:2024:350](#), met name punten 107 en 108. Het arrest ziet weliswaar op de toelating, maar dat doet niet af aan de redenering inzake belangenafweging en snelheid van maatregelen. Het Hof noemt expliciet een noodmaatregel met onmiddellijke uitwerking, waardoor zelfs voorraden niet opgebruikt mogen worden, zie punt 108. Omdat dit ook telers raakt, is deze redenering ook relevant voor initiatiefnemers (telers).

Ook overwegingen inzake rechtszekerheid kunnen niet aan de orde komen, zie punt 109 van het genoemde arrest.

[ECLI:EU:C:2024:350](#) punt 110:

*"Gelet een en ander dient op de vierde en de vijfde vraag te worden geantwoord dat artikel 29, lid 1, onder e), en artikel 36, lid 2, van verordening nr. 1107/2009 aldus moeten worden uitgelegd dat ter betwisting van de toelating van een gewasbeschermingsmiddel op het grondgebied van de lidstaat die overeenkomstig deze laatste bepaling over die toelating beslist, **bij de autoriteiten of de rechterlijke instanties van deze lidstaat de meest betrouwbare beschikbare wetenschappelijke en technische gegevens kunnen worden aangevoerd om aan te tonen dat de wetenschappelijke risicobeoordeling die betreffende dat gewasbeschermingsmiddel is verricht door de lidstaat die de aanvraag onderzoekt krachtens artikel 36, lid 1, van deze verordening, ontoereikend is gemotiveerd.**"*

Tegengeworpen kan worden dat het arrest ziet op toelating en niet specifiek op de Habitatrichtlijn en dus de bescherming van gebieden. Daarom is onderstaande belangrijk.

Het genoemde arrest ziet op het bereiken van een doel, namelijk *"geen enkel schadelijk effect op de gezondheid van mens of dier hebben, noch enig onaanvaardbaar effect voor het milieu."* Binnen dat toetsingskader vallen ook de beschermde gebieden (Habitatrichtlijn).

Het advies van de commissie rechtsbescherming inzake Boterveen

Natuurlijke personen, hebben het college van de provincie Drenthe om handhaving verzocht om het gebruik van pesticiden te verbieden bij een lelieteelt naast hun percelen.

Opmerking: dit zijn dezelfde omwonenden als de verzoekers in de civiele zaak 'Boterveen' welke elders in deze aanvulling besproken wordt. Het handhavingsverzoek van de omwonenden zag op de Wet natuurbescherming (gebiedsbescherming).

Meten=Weten heeft voor de genoemde procedure de door de provincie geredigeerde procesdocumenten online gezet:

<https://div.metenweten.nl/page/m19725-bestanden-hhv-lelieteelt-Boterveen.html>

Relevant is het advies van de hoor- en advies commissie Drenthe:

"De commissie is van oordeel dat – anders dan bij bemesten – de referentiesituatie niet kan worden ontleend aan het planologisch regime dat agrarisch grondgebruik toestaat. Deze regels zijn in de optiek van de commissie voor wat betreft de toepassing van gewasbeschermingsmiddelen te algemeen van aard. Uit het planologisch regime volgt niet, anders dan bij meststoffen, dat het toepassen van gewasbeschermingsmiddelen bij lelieteelt (welke middelen, in welke mate en op welke wijze) is toegestaan."

"Daarbij merkt de commissie ook op dat onduidelijk is of de toegestane middelen ten tijde van de door het college aangehaalde referentiedatum nog steeds de middelen zijn die worden toegepast. Zij merkt hierbij tevens op dat vaststaat dat verschillende vormen van agrarisch grondgebruik gepaard gaan met wisselende intensiteit

in het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen; dat op de percelen wisselteelten plaatsvinden, waarbij onduidelijk is sinds wanneer lelieteelt hiervan deel uitmaakt; en dat de gebruikte gewasbeschermingsmiddelen aan verandering onderhevig zijn (geweest). Niet aangetoond is dat de percelen destijds in gebruik waren ten behoeve van lelieteelt, waarbij bepaalde gewasbeschermingsmiddelen werden gebruikt die thans ook nog worden gebruikt. Op deze wijze is naar het oordeel van de commissie geen referentiesituatie vast te stellen."

Het advies is een sterke ondersteuning dat niet kan worden afgezien van handhaving in onderhavige procedure (het handhavingsverzoek) op basis van een referentiegebruik.

Ook sluit het advies van de commissie aan bij de stelling dat er geen sprake is van continu gebruik.

Achtergronddepositie

Pesticiden, stikstof en grondwateronttrekking vormen een drukfactor. Zowel stikstof als pesticiden hebben het vermogen zich over grote afstand te verplaatsen en vormen zo achtergronddepositie bij een reeds overbelaste situatie, voor zowel stikstof als pesticiden.

Uit rechtspraak volgt dat het toevoegen van een effect aan een reeds overbelaste situatie altijd een significant effect is.

Zo kunnen verschillende drukfactoren als stikstofdepositie, grondwateronttrekking, verwaaien van pesticiden per stuk misschien geen significant effect hebben, maar in cumulatie en samenhang juist wel.

Voor pesticiden is geen kritische depositie waarde. Er horen geen pesticiden aanwezig te zijn in een Natura 2000-gebied. Elke belasting met pesticiden moet (vooralsnog) als mogelijk significant gezien worden. Dit kan pas anders worden wanneer een passende beoordeling van een bepaalde belasting zou uitwijzen dat de kans op significante effecten desondanks afwezig is.

Diepgravendheid

De Raad van State van de Lid-Staat Nederland introduceerde in haar 'Porthos' uitspraak, [ECLI:NL:RVS:2023:3129](#), 16 aug 2023 een nieuw begrip: 'diepgravendheid', om een tijdelijke belasting boven de KDW te legaliseren.

Dat een dergelijk toetsingskader in strijd is met het recht van de Unie blijkt uit een advies van de afdeling Wetgeving van de Raad van State van de Lid-Staat België met de volgende kenmerken:

titel: een voorstel van decreet 'over de programmatische aanpak stikstof'

kenmerk: advies 74.348/1/V

datum: 2 oktober 2023

Er staat:

"Om na te gaan of er een verhoogd risico bestaat op verminderde habitatkwaliteit door de verzurende en vermestende impact van stikstof, wordt per habitat(sub)type gebruik gemaakt van de kritische depositiewaarde (KDW)."

*"Concreet vloeit hier wat betreft de milieudruk van stikstofdepositie een **principiële verplichting** voor het Vlaamse Gewest uit voort om de nodige maatregelen te nemen **om ervoor te zorgen dat de KDW voor geen enkele habitat meer wordt overschreden, 22 en te voorkomen dat de stikstofdepositie nog zou stijgen in de habitats waar de KDW wordt overschreden** of dat de KDW zou kunnen worden overschreden in de habitats waar dit thans nog niet het geval is. 23"*

*"Aangezien een positieve impactscore aldus betekent **dat per definitie de kritische depositiewaarde al is overschreden of zal worden overschreden**, moet uit het feit dat een project een positieve impactscore heeft (hoe hoog of laag die ook is), onvermijdelijk worden afgeleid **dat dit betekenisvolle gevolgen kan hebben voor een speciale beschermingszone en dat er bijgevolg een passende beoordeling moet worden opgesteld**. In die gevallen kan niet a priori door de decreetgever worden uitgesloten dat het project geen "significante" gevolgen in de zin van artikel 6, lid 3, eerste zin, van de habitatrichtlijn kan hebben voor die reeds kwetsbare SBZ's-H. In*

beginsel dringt een passende beoordeling zich in die gevallen dus op."

In haar advies van 26 januari 2024 staat:

"De hoofdconclusie is dat onverwijld gestart moet én kan worden met door natuurdoelanalyses geborgde maatregelen én aanvullende maatregelen voor natuurherstel in en rond natuurgebieden."

Vindplaats: <https://ecologischeautoriteit.nl/adviezen/5133>

Hieronder voegen we een aantal citaten in met verwijzing naar de pagina van herkomst.

p. 8 *"Uit de getoetste NDA's en adviezen blijkt dat in de meeste gebieden de natuur is verslechterd of (verder) dreigt te verslechteren, of dat dit niet valt uit te sluiten. Dit is in strijd met het verslechteringsverbod uit de Vogel- en Habitatrichtlijn en de vertaling daarvan in de Omgevingswet. Dit inzicht is van belang omdat **Nederland bij verslechtering onverwijld maatregelen moet nemen en niet pas nadat verdere verslechtering optreedt**. 20 Als dat nodig is voor het voorkomen van verslechtering, kan (lees: moet) het bevoegd gezag zelfs overgaan tot het wijzigen of intrekken van vergunningen. Deze dreiging is reëel, nu de verslechtering in de komende jaren verder dreigt door te zetten door te hoge stikstofbelasting en een slechte hydrologische omstandigheden."*

In bovenstaande tekst verwijst de commissie met verwijzing nummer 20 naar C-418/04, [ECLI:EU:C:2007:780](#), Ierland, "The Birds Case" met de tekst:

"Het is niet toegestaan om te wachten met het treffen van maatregelen totdat verdere verslechtering optreedt. Zie paragraaf 3 van de interpretation guide Natura 2000-beheer en dit arrest van het Hof van Justitie van de Europese Unie: C-418/04."

p. 10 *"Om deze problemen (bij de bron) aan te pakken, zijn vaak maatregelen nodig die de begrenzing van het Natura 2000-gebied overstijgen."*

p. 10: *"Pesticiden/vervuiling 30%*

Figuur 2 - Drukfactoren op natuur die spelen in de eerste 70 bekeken gebieden."

- De commissie stelt dat pesticiden een drukfactor zijn. Dit wordt versterkt door onderstaande tekst.

p. 11: *"Uit de NDA's **bleekt dat de drukfactoren rond het gebied vaak eerder zijn toegenomen dan afgenomen**. Per gebied spelen naast stikstof, water en bodem ook andere drukfactoren een rol zoals (zie figuur 2):*

[..]

- intensief gebruik door landbouw binnen de begrenzing van het natuurgebied, wat leidt tot versnippering, inwaaiing en/of inspoeling van meststoffen, **pesticiden** en soms ook verstoring van gevoelige soorten;"*

Pas natuurtoets als kennisleemtes zijn opgelost

Een handhavingsverzoek op basis van de Habitatrichtlijn kan niet afgewezen worden door een kennisleemte. Een kennisleemte geeft juist een verplichting voor de Lid-Staat om een passende beoordeling te doorlopen en zo de kennisleemte op te lossen.

Dit standpunt blijkt uit meerdere arresten van het Europees Hof. Als voorbeeld hierna enkele citaten uit [C-559/19, ECLI:EU:C:2021:512](#) 'Doñana':

170 Zoals de advocaat-generaal in de punten 70 en 73 van haar conclusie heeft aangegeven, had het Koninkrijk Spanje, om deze vaststellingen te ontkrachten, elementen moeten aandragen waarmee elke redelijke twijfel kon worden weggenomen dat de handhaving van de huidige grondwateronttrekkingspraktijk wetenschappelijk gezien geen schadelijke gevolgen heeft voor voornoemde beschermde habitats. Daartoe vereist richtlijn 92/43, zoals in punt 156 van dit arrest is opgemerkt, dat een onderzoek naar de verenigbaarheid wordt gedaan als bedoeld in artikel 6, lid 3, van deze richtlijn."

De kennisleemte bij het gebruik van pesticiden is groot. Hierdoor is het onmogelijk voor initiatiefnemers om een voortoets op te stellen (significante effecten uit te sluiten). Diverse overheidsorganen zijn tot eenzelfde conclusie gekomen, zo blijkt uit citaten hieronder.

In het besluit op bezwaar van de provincie Drenthe 29 november 2022 inzake een vergelijkbaar handhavingsverzoek van de vereniging Meten=Weten staat:

"Uit contacten met telers, adviesbureaus en experts is ons bovendien gebleken dat een voortoets als gevraagd vanwege de complexiteit en vanwege kennisleemtes op dit moment geen haalbare kaart is. De teler in kwestie heeft zich op dit punt cooperatief opgesteld en heeft bij diverse adviesbureaus offertes opgevraagd. De twaalf samenwerkende provincies zijn in overleg over het plan een onderzoek uit te zetten om basisinformatie over de effecten van gewasbeschermingsmiddelen op Natura 2000 te genereren, om daarmee toekomstige ecologische voortoetsen te faciliteren. Daarnaast zijn wij in afwachting van de behandeling van ons hoger beroep bij de Raad van State (zaaknummer 202104808/1/R2) waarmee wij meer duidelijkheid hopen te krijgen over de wijze van beoordeling van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen bij teelten als de lelieteelt op percelen die altijd in agrarisch gebruik zijn geweest. Daarbij geldt dat wij van mening zijn dat bij agrarische percelen een referentiesituatie aanwezig is waarin ook het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen is opgenomen. Dit laatste is ook bevestigd door de voorzieningenrechter van de rechtbank Noord-Nederland in haar afwijzing van uw verzoek om voorlopige voorziening (uitspraak van 23 juni 2022 in zaaknummer LEE 22/1433, [ECLI:NL:RBNNE:2022:2136](#))"

Opmerking: er is nog geen enkele voortoets opgesteld.

In het besluit op bezwaar van de provincie Drenthe 31 mei 2022 inzake een vergelijkbaar handhavingsverzoek van de vereniging Meten=Weten staat:

"De teler heeft ons inmiddels de reacties van diverse onderzoeksbureaus overlegd, waaruit blijkt dat vanwege kennisleemten geen van deze bureaus een dergelijke voortoets kan uitvoeren.

De provincies hebben inmiddels geconstateerd dat er op dit moment kennislacunes bestaan over de effecten van gewasbeschermingsmiddelen op de beschermde Natura 2000-waarden. Om die reden zullen de provincies samen met het ministerie van LNV een onderzoeksopdracht uitzetten om meer kennis hierover te vergaren."

Opmerking: die onderzoeksopdracht is niet uitgezet. Er is verder op geen enkele manier kennis vergaard.

Inzake een handhavingsverzoek van Meten=Weten inzake 14 werkzame stoffen in diverse middelen zien diverse bevoegde gezagen ook een kennisleemte.

ODbn (Brabant-Noord), RUD Zeeland, RUD Utrecht, ODnht, de provincies Drenthe, Friesland, Overijssel, Groningen schrijven:

"Wij constateren een kennisleemte met betrekking tot welke invloed gewasbeschermingsmiddelen hebben op de verschillende Habitats. Onderzoek hiernaar is niet eenvoudig. Daarom zijn wij in overleg met de andere provincies, het College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden (Ctgb) en het ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij. Hiernaast is er een groep ecologen en juristen van verschillende provincies bezig met het maken van een onderzoeksopzet met betrekking tot de genoemde middelen." Bron: verdagingsbrieven n.a.v. handhavingsverzoek stoffen door Meten=Weten met de volgende kenmerken:

datum: 15 maart 2022

kenmerk provincie Dr: 202103172-00990950

Opmerking: In mei 2024 is er geen enkele onderzoeksopzet gemaakt. Inzake het genoemde handhavingsverzoek van 2021 aan 12 provincies zijn er een aantal uitspraken in beroep wegens niet tijdig besluiten gegrond verklaard. De laatste is van 3 jun 2024.

Bovenstaande laat zien dat er, op basis van de huidige kennis, geen mogelijkheid is om significante effecten uit te sluiten. Dan kan er ook niet afgezien worden van handhaving. Ook kan niet gecontroleerd worden of er sprake is van bestaand gebruik omdat er immers niet vergeleken kan worden met een referentiesituatie.

Combitoxiciteit

Het gevaar bestaat ook uit de combinatie van middelen. Dit is relevant om te ondersteunen dat er sprake is van een onmiddellijke bedreiging.

Sommige verschillende stoffen mengen zich, al dan niet op het perceel waar de stoffen toegepast worden. Niet zelden worden verschillende middelen in eenzelfde spuitgang toegepast. Omwonenden staan bloot aan invloeden van meerdere percelen.

Door menging kunnen de stoffen elkaar versterken en een groter gevaar vormen voor mens, dier en het milieu. Dit effect heet combitoxiciteit. Zie hiervoor de bijlage 'externe bronnen ecologie' onder de kop 'Het advies Wie Aa zegt ...' en onder de kop 'GGD'.

Daaruit volgt dat er niet wordt getoetst op combitoxiciteit. Bedenk dat de middelen en stoffen worden gemaakt en gebruikt om diverse levensvormen, zoals dieren, planten en schimmels te doden.

De civiele rechter benoemt de combitoxiciteit (cocktailvorming) expliciet, [ECLI:NL:RBNNE:2023:2333](https://ec.europa.eu/efsa/efsajournal/doc/14666/1)

"4.7. De voorzieningenrechter komt op basis van de voorgaande overwegingen tot de conclusie dat er ten aanzien van een aantal gewasbeschermingsmiddelen (en een cocktail ervan) zoals [gedaagde] die (kunnen) gebruiken, de mogelijkheid niet kan worden uitgesloten dat zij een onaanvaardbaar schadelijk effect kunnen hebben op mensen."

Uit die uitspraak van de rechter blijkt dat er *niet* is getoetst op vermenging:

2.24 "Binnen Ctgb vindt in het kader van de toelating van bestrijdingsmiddelen geen onderzoek plaats naar reacties en gevolgen door vermenging (cocktail) van gewasbeschermingsmiddelen (al dan niet in combinatie met bindmiddelen), zoals te doen gebruikelijk bij lelieteelt. Datzelfde geldt vooralsnog voor de Europese toezichthouder (European Food and Safety Authority, EFSA)."

Onderzoek Universiteit Leiden en RIVM

Op 14 oktober 2024 publiceerde de Universiteit Utrecht het volgende onderzoek:

"Cocktail van stoffen in oppervlaktewater blijkt giftiger dan elke stof apart".

Bron:

<https://www.universiteitleiden.nl/nieuws/2024/10/update-bestrijdingsmiddelenatlas-cocktail-van-stoffen-in-oppervlaktewater-blijkt-giftiger-dan-elke-stof-apart>

Samenvatting:

"De belangrijkste uitkomst: zelfs als de concentraties van de afzonderlijke stoffen binnen de daarvoor gestelde limieten vallen, kan er soortenverlies ontstaan door een combinatie van deze stoffen. Dat zit zo: voor elke stof afzonderlijk is de norm zodanig afgesteld dat het risico op het verdwijnen van soorten tot een acceptabel minimum wordt beperkt. Maar samen kunnen ze een giftige combinatie vormen die dat minimum ruim overschrijdt. Door dit soort cocktail-effecten was in 2022 op meer dan 20% van de locaties, zonder normoverschrijdingen, de toxische druk net zo hoog of zelfs hoger dan bij locaties met normoverschrijdingen."

De passende beoordeling dient in te gaan op combitoxiciteit.

Ecologische aspecten

Ecologische rapporten

Een aantal ecologische rapporten worden genoemd en besproken in de bijlage 'externe bronnen ecologie'.

Hoe stoffen verplaatsen

In het algemeen zijn driftreducerende maatregelen mogelijk nuttig, maar beslist onvoldoende omdat na het toepassen (spuiten) stoffen zich alsnog verplaatsen via diverse routes. Deze worden hieronder benoemd, op basis van informatie uit de bijlage 'externe bronnen ecologie'.

In de diverse in deze aanvulling genoemde bronnen komt naar voren dat stoffen en middelen zich verplaatsen. Hier een korte opsomming van de verschillende routes.

Het advies 'Wie Aa zegt ...':

- afspoeling naar oppervlaktewater
- uitspoeling via buis drainage
- atmosferische depositie en combitoxiciteit
- geleidelijke uitspoeling een belangrijke route is voor afbraakproducten
- drift
- er is sprake van langjarige aanwezigheid van diverse GBM en hun afbraakproducten in het oppervlaktewater van het Drentsche Aa stroomgebied

De commissaris van de Koning in Drenthe in brief naar LNV en college:

- *"Stel een lijst op van gewasbeschermingsmiddelen die aantoonbaar de akker verlaten door verdamping, verwaaiing en uitspoeling"*

Rapport 35 jaar beheer Drentsche Aa:

- via (ondiep) grondwater.
- perceelsemissies
- af- en uitspoeling van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen naar het oppervlaktewater
- [...] uit- en afspoeling (na hevige regenval) van stoffen één van de belangrijkste emissieroutes is

Bijlage: externe bronnen ecologie

Inhoud:

- Wie Aa zegt
- brief van de CvdK Drenthe
- GGD
- De Ecologische Autoriteit: Doen wat moet én kan
- Rapport 35 jaar beheer Drentsche Aa
- Natuurdoelanalyses
- Advies van de EA over de Natuurdoelanalyse Veluwe
- Notitie Handelingsperspectief Kaderrichtlijn Water
- KRW-beslisnota 2022-2027
- Via de lucht - Schone Sier

Het advies 'Wie Aa zegt ...'

Het advies 'Wie Aa zegt ...' bevat aanbevelingen voor de duurzame verbetering van de waterkwaliteit van de Drentsche Aa ten behoeve van de openbare drinkwatervoorziening.

Het advies van 'de Commissie UPDA vervolg' is uitgebracht aan Gedeputeerde Staten provincie Drenthe op 27 oktober 2023.

De vindplaats van het advies:

<https://www.provincie.drenthe.nl/actueel/nieuwsberichten/2023/december/samen-slag-drentsche-aa-drinkwaterbron/>

Het advies heeft een wetenschappelijk karakter door de functies van de auteurs, hoogleraar waterkwaliteitsbeheer en hoogleraar Europees en nationaal omgevingsrecht. Hieronder noemen wij relevante punten.

p. 8: *"Ook constateert de commissie - overigens met velen - dat het landelijke toelatingsbeleid voor gewas beschermingsmiddelen tekortschiet als het gaat om afspoeling naar oppervlaktewater, uitspoeling via buis drainage en atmosferische depositie en combitoxiciteit."*

Dit is de meest verregaande constatering van de commissie. De constatering wordt verderop in het rapport aangescherpt:

p. 11: "6 Brede lobby voor aangescherpt toelatingsbeleid door Ctgb

Het landelijk toelatingsbeleid voor GBM wordt door het College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden (Ctgb) vastgesteld. **In die beoordeling van middelen zou rekening moeten worden gehouden met afspoeling naar oppervlaktewater, uitspoeling via buisdrainage, atmosferische depositie en combitoxiciteit van middelen.** De commissie beveelt de provincie, gemeenten, waterbedrijven en het waterschap aan dit thema met urgentie gezamenlijk aan te brengen bij IPO, VEWIN, VNG en de Unie van Waterschappen."

Bovenstaande laat zien:

1. dat de toelating hiaten vertoont
2. dat middelen (en dus stoffen) verspreiden
3. hoe ze zich verspreiden (ook na toepassing)
4. de toelating niet ziet op combitoxiciteit

p. 20: "Vogel en Habitatrichtlijn

De Europese Vogel en Habitatrichtlijn is gericht op de bescherming en herstel van de natuur. Het Drentsche Aa gebied is op grond daarvan aangewezen als Natura 2000 gebied. Voor dit gebied zijn in het beheerplan instandhoudingsdoelen als resultaatsverplichting opgenomen.⁹ Het **beheerplan geeft voor een aantal instandhoudingsdoelen aan dat de GBM het bereiken van de doelen belemmeren** en roept op tot nadere maatregelen en onderzoek. Kwantitatieve doelen ten aanzien van GBM worden niet genoemd. Het is daarbij (nog) niet goed mogelijk om ten behoeve van instandhoudingsdoelen kwantitatieve normen voor GBM te formuleren. Relevant is het **voorzorgsbeginsel, dat inhoudt dat als er geen zekerheid is of een activiteit, zoals het gebruik van GBM, kan leiden tot aantasting van de instandhoudingsdoelstellingen van Natura 2000 gebieden, daarvoor een vergunning is vereist.**¹⁰ Die vergunning kan niet worden verleend, tenzij een beroep wordt gedaan op een uitzonderingsmogelijkheid.¹¹ **Ook vanuit de Vogel en Habitatrichtlijn is het dus nodig dat het gebruik van GBM wordt gereduceerd**, voor zover het gebruik daarvan in de weg staat aan het bereiken van de instandhoudingsdoelstellingen van Natura 2000 gebieden."

p. 20 "GBM belemmeren instandhoudingsdoelen"

Heldere taal.

p. 21 "2.3 Aanwezigheid gewasbeschermingsmiddelen"

"Desondanks is het lastig om een eenduidig beeld te krijgen, omdat niet alleen het aantal gemeten GBM en hun afbraakproducten groot is, maar vooral ook omdat het beeld in de tijd en qua vindplaatsen sterk varieert."

Het advies ziet op normoverschrijdingen en maximaal aanvaardbare concentraties (MAC). Dit tegen de achtergrond van de KRW. Voor wat betreft de instandhoudingsdoelen van Natura 2000-gebieden is er geen norm of MAC-waarde. Elke hoeveelheid, zeker in samenhang, kan significant zijn.

p. 23: "Hoge concentraties zijn voornamelijk te zien gedurende de periode mei augustus. Dit suggereert dat afspoeling en drift belangrijke routes zijn in de belasting van het oppervlaktewatersysteem naast uitspoeling. Gegevens voor het innamepunt De Punt laten daarnaast zien dat afbraakproducten het hele jaar door worden aangetroffen maar zelden boven de 1,0 µg/L. Dit betekent mogelijk dat langzamere en meer geleidelijke uitspoeling een belangrijke route is voor afbraakproducten."

Juist voor het aantreffen van stoffen in de bodem is relevant dat afspoeling en drift belangrijke routes zijn. Dit versterkt een eerdere conclusie dat driftreductie niet of niet afdoende werkt. Idem voor afbraakproducten.

Dit blijkt ook uit het volgende citaat van het advies op dezelfde pagina: ".. en dat drift mogelijk ook een belangrijke rol blijft spelen ondanks genomen maatregelen om drift te beperken."

p. 23: "Er kan dan ook niet gewacht worden met maatregelen om GBM te reduceren."

Bovenstaande stelt het advies in het kader van de KRW doelen, maar kan niet anders zijn in het kader van de N2000-instandhoudingsdoelen.

p. 27: "De commissie constateert met de conclusies van het UPDA eindrapport dat er reden is tot bezorgdheid. Er is sprake van langjarige aanwezigheid van diverse GBM en hun afbraakproducten in het oppervlaktewater van het Drentsche Aa stroomgebied."

Wij delen deze bezorgdheid en verzoeken daarom om een strikte toepassing van het voorzorgsbeginsel.

p. 27: "Tot slot wordt opgemerkt dat bij de normstelling combitoxiciteit niet is meegenomen, maar dat dit mogelijk wel relevant kan zijn gelet op de vele aangetroffen GBM. Daarnaast moet bedacht worden dat GBM gebruikt worden op basis van hun intrinsieke giftige eigenschappen. De aanwezigheid van deze stoffen in het watersysteem is vanwege humaan toxicologische overwegingen ongewenst en het geeft aan dat er sprake is van een tekortkoming in de toelatingsprocedure en/of van onjuist gebruik."

Dit bevestigt de stellingen.

p. 28: "Ook de maatregelen ten behoeve van de instandhoudingsdoelen Natura 2000 kunnen leiden tot het verminderen van de inzet van GBM."

p. 32: "Toelatingsbeleid

In de toelatingsprocedure van het Ctgb wordt tot nu toe geen rekening gehouden met afspoeling van GBM, uitspoeling via buisdrainage, atmosferische depositie en combitoxiciteit van middelen. De commissie constateert dat deze onderwerpen relevant zijn als het gaat om de aanwezigheid van GBM in het oppervlaktewater van de Drentsche Aa.

De commissie constateert onder andere dat er geen rekening gehouden wordt met atmosferische depositie. Al met al betekent dit dat driftreductie niet voldoende werkt, omdat de middelen zich na toepassing via meerdere kanalen waaronder door atmosferische depositie verplaatsen. De toepassers en de overheidsorganen noemen juist driftreductie als oplossing. Dat is het niet.

p. 32: "Dat het gebruik van toegelaten middelen overeenkomstig de geldende regels en voorschriften leidt tot overschrijdingen van de drinkwaternorm, kan de gebruikers in beginsel niet worden verweten. Dat is anders als overschrijdingen het gevolg zijn van het niet volgen van de gebruiksvoorschriften en/of gebruik van middelen die verboden zijn. De commissie heeft geen inzicht in de naleving van de gebruiksvoorschriften. Wel worden verboden middelen aangetroffen."

De opmerking dat het de gebruikers (in het kader van de drinkwaternorm) niet kan worden verweten, dient besproken te worden. Niet helder is wat de commissie bedoelt met 'verweten worden'.

De civiele rechter heeft in de eerder genoemde zaak Boterveen wel ingegrepen. Ook is de rechtbank van oordeel dat lelies telen een vergunningplichtige activiteit is, zie [ECLI:NL:RBNNE:2021:2483](https://ecli.nl:NL:RBNNE:2021:2483).

Overigens is er na het verschijnen van het rapport helderheid ontstaan over het naleven van gebruiksvoorschriften, zie hiervoor het nieuwsbericht van de NVWA van 7 dec 2023, 'Onvoldoende naleving wetgeving gewasbeschermingsmiddelen zorgwekkend', vindplaats:

<https://www.nvwa.nl/natuur-en-milieu/nieuws/2023/12/07/onvoldoende-naleving-wetgeving-gewasbeschermingsmiddelen-zorgwekkend>

Er staat: "Uit 500 door de NVWA uitgevoerde controles in 2022 blijkt dat ongeveer twee derde van de geïnspecteerde telers zich voldoende houdt aan de geldende wet- en regelgeving voor gewasbeschermingsmiddelen. Een derde van de geïnspecteerde telers doet dit niet. De NVWA vindt dat zorgwekkend aangezien de naleving al langere tijd niet verbeterd is en gaat hierover in gesprek met brancheorganisaties."

Hieronder het vervolg van de bespreking van het rapport 'Wie Aa zegt...!'

p. 32 Gelet op het beginsel dat verontreiniging zoveel mogelijk bij de bron moet worden bestreden en het feit dat verontreiniging met GBM van zowel oppervlakte en grondwater in heel Nederland een probleem is, ligt (generieke) aanscherping van die voorschriften op nationaal niveau voor de hand. Daarbij zou ook specifiek aandacht moeten zijn voor de emissieroutes naar oppervlaktewater (die voor drinkwaterwinning zijn bestemd)." De overheden moeten de randvoorwaarden voor het mogen gebruiken van pesticiden scherper vaststellen. Dit

betreft zowel de toelating van het middel (Ctgb) als het gebruik in de zin van ruimtelijke regels en kwantitatief gebruik.

p. 36: tabel, onder instantie, Ctgb, *"In toelatingsbeleid ontbreken afspoeling, uitspoeling via drainage, atmosferische depositie en combitoxiciteit als criteria"*

Zeker is dat door bovenstaande het Ctgb dus niet toetst op de gevolgen inzake de gebiedsbescherming, zoals verplicht volgens de Habitatrichtlijn. De provincies kunnen derhalve niet volstaan door naar de toelating van het Ctgb te wijzen.

p. 37: *"Zo reguleert het landelijke toelatingsbeleid het gebruik van GBM onvoldoende om de reductiedoelen uit de Toekomstvisie gewasbeschermingsmiddelen in 2023 te bereiken."*

Weer een conclusie die erop wijst dat de toelating onvoldoende is.

p. 37: *"De provincie heeft geen bevoegdheid om rechtstreeks werkende regels te stellen ter bescherming van de kwaliteit oppervlaktewater dat voor drinkwaterwinning wordt gebruikt, zoals dat wel het geval is voor het grondwater in grondwater beschermingsgebieden"*

Dat is inzake Wet natuurbescherming en de Habitatrichtlijn anders, daar is de provincie immers bevoegd gezag.

De brief van de CvdK Drenthe aan het college van GS en ministerie LNV

Dit hoofdstuk is relevant omdat het laat zien dat de toelating door het Ctgb onvoldoende is.

Per brief van 17 maart 2023 stuurt de commissaris van de Koning in Drenthe voorstellen naar zowel het ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij als naar het college van Gedeputeerde Staten Drenthe.

Vindplaats van de brief met kenmerk 2023000425 en titel 'Voorstellen aan overheden':

<https://www.drentsparlement.nl/Vergaderingen/Algemene-commissievergadering/2023/17-mei/09:30/INGEKOMEN-STUKKEN/OG170523-A20-Voorstellen-overheden-natuur-landbouw.pdf>

Overzicht commissievergadering:

<https://www.drentsparlement.nl/Vergaderingen/Statencommissie/2023/17-mei/09:30/INGEKOMEN-STUKKEN>

In die brief schrijft de CvdK:

"Stel een lijst op van gewasbeschermingsmiddelen die aantoonbaar de akker verlaten door verdamping, verwaaiing en uitspoeling. Dring vervolgens bij het ministerie van LNV op aan om deze middelen met prioriteit te verbieden."

"Het CTGB doet voordat een gewasbeschermingsmiddel door een teler in een bepaald gewas mag worden gebruikt een wetenschappelijke risicobeoordeling. Daaruit moet blijken of een middel veilig voor mens dier en milieu kan worden toegepast"

Opmerking: de CvdK gebruikt precies dezelfde begrippen als Verordening nr. 1107/2009, namelijk 'veilig voor mens dier en milieu'.

Advies van de GGD

De GGD ziet op de gevolgen voor mensen. De adviezen van de GGD zijn echter wel relevant omdat er uit valt op te maken dat middelen zich verspreiden en dat de risico's niet bekend zijn. Als de risico's voor mensen niet bekend zijn, mag ook worden aangenomen dat de gevolgen voor Natura 2000-gebieden niet bekend zijn. Om die reden bespreken wij het advies van de GGD.

De GGD heeft een informatiepagina inzake bestrijdingsmiddelen:

<https://ggdleefomgeving.nl/schadelijke-stoffen/bestrijdingsmiddelen/>

Er staat onder andere:

"Blootstelling aan bestrijdingsmiddelen

Je kunt op verschillende manieren in aanraking komen met bestrijdingsmiddelen. Bijvoorbeeld:

- *als je zelf middelen gebruikt in of om het huis.*
- *als je groenten of fruit eet waar restjes op zitten.*
- ***als je in de buurt woont van akkers waar de teler bestrijdingsmiddelen gebruikt. Of als je zelf teler bent."***

In het hoofdstuk 'Voorzorg':

"De Gezondheidsraad ([link](#)) adviseert om er voor de zekerheid vanuit te gaan dat gewasbeschermingsmiddelen een risico voor de gezondheid zijn. Ook al is nog niet duidelijk hoe groot dat risico in Nederland precies is. De Gezondheidsraad adviseerde de Nederlandse overheid het volgende:

[..]

Zorg voor een strengere toelatingsprocedure: kijk extra goed welke bestrijdingsmiddelen we wel en niet toestaan. Beoordeel de stoffen niet los van elkaar, maar houd er rekening mee dat mensen verschillende stoffen binnenkrijgen. En dat die combinatie van stoffen schadelijk(er) kan zijn."

"Het RIVM beveelt daarnaast aan om bij de toelating van nieuwe middelen te onderzoeken of ze effecten hebben op het zenuwstelsel. Nu is deze informatie er niet als wordt onderzocht of het middel mag worden verkocht en gebruikt."

"We weten niet wat precies een veilige afstand is. We weten wel dat mensen dichtbij velden meer in aanraking komen met bestrijdingsmiddelen dan mensen die verder weg wonen. Maar we weten nog niet wat dat voor de gezondheid van die mensen betekent."

"Uit het onderzoek blijkt dat de telers en bewoners rond bollenvelden méér bestrijdingsmiddelen binnenkrijgen dan andere mensen. De hoeveelheid die zij binnenkrijgen ligt wel onder de risicogrenzen. Dat betekent dat je niet verwacht dat die hoeveelheid effect heeft op de gezondheid. Het is nog niet duidelijk wat het risico van alle bestrijdingsmiddelen samen is. En wat dat precies betekent voor de gezondheid van de omwonenden."

De adviezen van de GGD laten zien dat het gebruik van pesticiden een onbekend risico vormt voor de omgeving, en dat de toelating door het Ctgb onvoldoende is.

De Ecologische Autoriteit: Doen wat moet én kan

In haar advies van 26 januari 2024 staat:

"De hoofdconclusie is dat onvermijld gestart moet én kan worden met door natuurdoelanalyses geborgde maatregelen én aanvullende maatregelen voor natuurherstel in en rond natuurgebieden."

vindplaats: <https://ecologischeautoriteit.nl/adviezen/5133>

Hieronder voegen we een aantal citaten in met verwijzing naar de pagina van herkomst.

p. 7: *"Echter, vanwege het geldende voorzorgsbeginsel zal twijfel of onzekerheid geen oplossing bieden. Integendeel. Bij aanwijzingen dat het slecht gaat met de natuur (bijvoorbeeld bij een overschrijding van de kritische depositiewaarde voor stikstof) én bij gebrek aan natuurgegevens die deze aanwijzingen kunnen ontkrachten, ligt er juridisch juist een zwaardere motiveringsplicht bij de initiatiefnemer en vergunningverlener."*

- behoeft geen toelichting

p. 8 *"Uit de getoetste NDA's en adviezen blijkt dat in de meeste gebieden de natuur is verslechterd of (verder) dreigt te verslechteren, of dat dit niet valt uit te sluiten. Dit is in strijd met het verslechteringsverbod uit de Vogel- en Habitatrichtlijn en de vertaling daarvan in de Omgevingswet. Dit inzicht is van belang omdat Nederland bij verslechtering onvermijld maatregelen moet nemen en niet pas nadat verdere verslechtering optreedt. 20 Als dat nodig is voor het voorkomen van verslechtering, kan (lees: moet) het bevoegd gezag zelfs overgaan tot het wijzigen of intrekken van vergunningen. Deze dreiging is reëel, nu de verslechtering in de komende jaren verder dreigt door te zetten door te hoge stikstofbelasting en een slechte hydrologische omstandigheden."*

In bovenstaande tekst verwijst de commissie met kenmerk 20 naar C-418/04, [ECLI:EU:C:2007:780](#), Ierland, "The Birds Case" met de tekst:

"Het is niet toegestaan om te wachten met het treffen van maatregelen totdat verdere verslechtering optreedt. Zie paragraaf 3 van de interpretation guide Natura 2000-beheer en dit arrest van het Hof van Justitie van de Europese Unie: C-418/04."

p. 10 *"Om deze problemen (bij de bron) aan te pakken, zijn vaak maatregelen nodig die de begrenzing van het Natura 2000-gebied overstijgen."*

p. 10: *"Pesticiden/vervuiling 30%*

Figuur 2 - Drukfactoren op natuur die spelen in de eerste 70 bekeken gebieden."

- De commissie stelt dat pesticiden een drukfactor zijn. Dit wordt versterkt door onderstaande tekst.

p. 11: *"Uit de NDA's blijkt dat de drukfactoren rond het gebied vaak eerder zijn toegenomen dan afgenomen. Per gebied spelen naast stikstof, water en bodem ook andere drukfactoren een rol zoals (zie figuur 2):*
[..]

- *intensief gebruik door landbouw binnen de begrenzing van het natuurgebied, wat leidt tot versnippering, inwaaiing en/of inspoeling van meststoffen, **pesticiden** en soms ook verstoring van gevoelige soorten;"*

p. 28: *"De maatregelen behelzen uiteraard natuurherstelmaatregelen binnen de gebieden, maar in bijna 90% van de nu bekeken gebieden zijn ook maatregelen buiten de begrenzing van de Natura 2000-gebieden noodzakelijk."*

p. 30: *"De beste en juridisch gezien enige manier om uit de impasse te komen is door de staat van de natuur te herstellen."*

p. 30: *"Omdat de druk uit Europa groter wordt, omdat er in de huidige situatie al sprake is van overtreding van de Europese wetgeving, én omdat het aantoonbaar niet goed gaat met onze beschermde natuur, moet worden geschakeld door de overheid, met één integrale aanpak."*

p. 30: *"Ook al is er inhoudelijk en juridisch weinig interpretatieruimte, toch is er de neiging om alternatieve routes te zoeken, hetgeen gezien de urgentie van de staat van de natuur en de juridische situatie niet kan."*

p. 30: *"Het Rijk is systeemverantwoordelijk voor de uitvoering van de Vogel- en Habitatrichtlijn, waaraan de lidstaat Nederland zich gecommitteerd heeft. De vergunningverlening maar ook de verantwoordelijkheid voor beheer van de Natura 2000-gebieden is echter grotendeels aan de provincies overgedragen. **De provincies zijn hiermee als 'voortouwnemer' bevoegd gezag voor de Natura 2000-gebieden.**"*

Rapport 35 jaar beheer Drentsche Aa

In opdracht van de provincie Drenthe brachten ecologen 35 jaar aan natuurontwikkeling in de Drentsche Aa in kaart in het rapport '35 jaar beheer Drentsche Aa' van 15 september 2022.

vindplaats: <https://www.provincie.drenthe.nl/actueel/nieuwsberichten/2022/december/35-jaar-beheer-onderzoek-drentsche-aa/>

en: <https://noorderbreedte.nl/2022/11/24/35-jaar-beheer-drentsche-aa/>

Hieronder voegen we een aantal citaten in met verwijzing naar de pagina van herkomst.

p. 175: *"Gebieden met intensieve landbouw van waaruit meststoffen en bestrijdingsmiddelen diffuus worden afgevoerd naar de beek, zijn de hogere gronden op de westelijke flank van het Taarlosche- en Oudemolensche Diep, de bovenloop van het Amerdiep en het landbouwgebied op de flank van de Hondsrug tussen Eext/Anderen en Gasteren/Anloo. **Meststoffen en bestrijdingsmiddelen worden niet alleen afgevoerd via het oppervlaktewater, maar ook via het ondiepe grondwater** (zie Storymaps over het Gastersche Diep en het*

Rolderdiep)."

- dit geeft het bewijs dat de middelen zich ook verplaatsen via (ondiep) grondwater.

p. 175: "Een schoon milieu is ook van groot belang voor het behoud en ontwikkeling van de fauna. De huidige toestand van prioritaire en specifieke verontreinigende stoffen in de Drentsche Aa is niet op orde (van der Meulen e.a. 2019). **Gewasbeschermingsmiddelen vormen een risico voor de waterkwaliteit.** Dit heeft ook gevolgen voor de productie van drinkwater door Waterleidingbedrijf Groningen. Zo werden in de periode 2000 - 2017 in de meeste jaren zes of zeven normoverschrijdingen vastgesteld. Soms leidden die tot het stopzetten van waterinname voor de productie van drinkwater. **Een belangrijke bron van verontreinigende stoffen is de intensieve teelt van aardappelen, suikerbieten, bloembollen en mais.** In het huidige onderzoek is de ecologische relatie van vegetatieontwikkeling met bestrijdingsmiddelen niet onderzocht."

- Omdat het een Natura 2000-gebied betreft zijn dit mogelijk significante effecten.

Natuurdoelanalyses

Belangrijkste doel van vermelding: pesticiden zijn een drukfactor.

Natuurdoelanalyse Bargerveen

"5.1 Knelpunten op systeemniveau

Op systeemniveau laat de analyse in het kader van evaluatie van de beheerplannen (factsheets) verschillende drukfactoren zien.

[..]

Een kennisleemte is dat onvoldoende in kaart is gebracht welke rol gewasbeschermingsmiddelen spelen voor de instandhoudingsdoelen."

Natuurdoelanalyse Drouwenerzand

"5.1 Knelpunten op systeemniveau

[..]

Er zijn in het gebied meerdere gewasbeschermingsmiddelen aangetroffen (Mantingh & Buijs 2020). Wat de effecten hiervan zijn is nog onduidelijk. Dit is een kennishiaat en moet verder worden onderzocht."

Natuurdoelanalyse Dwingelderveld

"5. Analyse en beoordeling van drukfactoren

Inwaaien van gewasbeschermingsmiddelen

Bij onderzoek in het Drouwenerzand zijn meerdere typen gewasbeschermingsmiddelen vastgesteld in het centrum van het natuurgebied, **waar ze een negatieve invloed uitoefenen op het systeem en de (typische) soorten daarbinnen.** De beheerders van het Dwingelderveld geven het signaal dat dit hier ook speelt. Hoe het exact ingrijpt in het systeem van het Dwingelderveld vormt een kennisleemte."

Advies van de Ecologische Autoriteit over de Natuurdoelanalyse Veluwe

De Ecologische Autoriteit ziet pesticiden (bestrijdingsmiddelen) als drukfactor in de Veluwe (provincie Gelderland).

Bron: Advies over de Natuurdoelanalyse Veluwe, provincie Gelderland

Vindplaats: <https://www.ecologischeautoriteit.nl/adviezen/5123>

"Overgangsgebieden. Binnen de Veluwe zelf kunnen niet alle problemen voldoende worden opgelost. Dit geldt voor de stikstofdepositie, zoals de NDA ook onderkent, maar ook voor problemen met het watersysteem **en gebruik van bestrijdingsmiddelen.** Zonder externe maatregelen in bijvoorbeeld overgangsgebieden, zoals beschreven in de eerdergenoemde Tauw-rapporten, kunnen **deze drukfactoren van buiten het gebied** onvoldoende verminderd worden."

"Agrarisch gebruik en recreatie. Delen van de Veluwe worden intensief gebruikt voor landbouw en recreatie. Intensief landbouwkundig gebruik van graslanden en akkers, waarvan een deel zelfs binnen de begrenzing van

het natuurgebied plaats vindt, **kan een negatieve invloed hebben**. Bijvoorbeeld op de bodem- en grondwaterkwaliteit en de beschikbaarheid van voldoende water op de te beschermen habitats van de Veluwe. Dit is een gevolg van bemesting, **gebruik van bestrijdingsmiddelen, uitspoeling hiervan** en onttrekkingen voor beregening."

De Ecologische Autoriteit noemt ook dat bestrijdingsmiddelen gebiedsvreemde stoffen zijn:

"De natuurdoelanalyse Veluwe beschrijft knelpunten zoals de veel te hoge stikstofdepositie, de verzuring van de bodem, **problemen met gebiedsvreemde stoffen zoals bestrijdingsmiddelen**, verdroging, graasdruk van wild, verstoring en versnippering."

CLO

Het Compendium voor de Leefomgeving, CLO (een samenwerkingsverband van CBS, PBL, RIVM en WUR) schrijft:

"In Nederland heeft ca. 90% van de habitattypen een zeer tot matig ongunstige staat van instandhouding."

Bron: <https://www.clo.nl/indicatoren/nl1483-beoordeling-vogel--en-habitatrichtlijn-in-europees-perspectief>

Voorzitter van de Afdeling bestuursrechtspraak, Bart Jan van Etteken, 9 jan 2021 in Trouw: "Zo werkt het bestuursrecht in algemene zin. Dat gaat ervan uit dat overheidsinstanties rechtmatig te werk gaan en de wet uitvoeren. De rechter gaat niet uit van het falen van het hele systeem."

Met 90% van de habitattypen in zeer tot matig ongunstige staat van instandhouding heeft het systeem aantoonbaar wel gefaald, vergelijkbaar met de toeslagenaffaire.

Notitie Handelingsperspectief Kaderrichtlijn Water

De provincie Utrecht heeft een document beschikbaar gemaakt met de volgende kenmerken:

titel: Notitie Handelingsperspectief Kaderrichtlijn Water

datum: maart 2024

statenbrief: Handelingsperspectief Kaderrichtlijn Water, 26-03-2024

vindplaats:

<https://www.provincie-utrecht.nl/actueel/nieuws/utrechtse-krw-doelen-stroomversnelling-met-nieuw-handelingsperspectief>

Uit de notitie blijkt:

1. dat een provincie veel instrumenten heeft om de inbreuk, waar het handhavingsverzoek op ziet, te beëindigen
2. dat een provincie verplicht is de instrumenten in te zetten

Bovenstaande geldt ook voor de Habitatrichtlijn. Dat blijkt uit het volgende citaat uit het genoemde rapport op p. 24:

"Wat is onze rol?"

- We zijn er verantwoordelijk voor om onderzoeken en maatregelen uit te voeren om de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR)-doelen per Natura 2000-gebied te realiseren [..]"

De stelling "Dat GS niet bevoegd is om een verbod op de genoemde gewasbeschermingsmiddelen in te stellen is al in het verweerschrift aangegeven" is een te enge uitleg.

KRW-beslisnota 2022-2027

Dat pesticiden zich verplaatsen heeft het waterschap zelf ook geconstateerd, zo blijkt uit de volgende citaten uit de KRW-beslisnota 2022-2027:

"Perceelsemissies. Dit richt zich op het verder reduceren van af- en uitspoeling van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen naar het oppervlaktewater. Hierbij zal met name gekeken worden naar de rol van afspoeling en de maatregelen die hiertegen genomen kunnen worden."

"Het projectmatig onderzoek heeft de afgelopen jaren aangetoond dat uit- en afspoeling (na hevige regenval) van stoffen één van de belangrijkste emissieroutes is."

Vindplaats: <https://zoek.officiëlebevestigingen.nl/wsb-2023-14821.html>

Via de lucht - schone sier

Het project 'Schone Sier' van Meten=Weten, was gericht op het meten van de aanwezigheid van pesticiden in de ons omringende lucht. Op 7 plaatsen (Drenthe 4 en Veluwe 3) zijn hiervoor samplers met luchtfilters geplaatst, waarvan 5 in Natura 2000-gebied. Tevens werden bladmonsters genomen van de boomsoort Eik op maximaal 50 meter van de samplers. De geplaatste samplers zijn identiek aan de in Duitsland gebruikte exemplaren voor een vergelijkbaar onderzoek (M. Kruse-Plass et al 2020).

Bronnen van dat vergelijkbare onderzoek:

- <https://enveurope.springeropen.com/articles/10.1186/s12302-021-00553-4>

- <https://enkeltauglich.bio/start/pestizide/p-in-der-luft/>

In de samplers van Meten=Weten zijn met 64 filters in totaal 70 pesticiden of hun afbraakproducten aangetroffen.

In de 39 door Meten=Weten genomen bladmonsters zijn in totaal 53 pesticiden of hun afbraakproducten aangetroffen.

Het verloop van de concentraties door het jaar heen, liet zowel een belangrijke plaatselijke invloed zien, als een meer algemene achtergrondbelasting. Deze algemene achtergrondbelasting vormt een permanente en jaarronde aanwezigheid van pesticiden in de lucht over het gehele land.

Luchtverplaatsing buiten drift vormt een belangrijke oorzaak van de verspreiding van pesticiden.

Bijlage literatuurlijst/bronvermelding

Barendregt, A., T. Zeegers, W. van Steenis, and E. Jongejans, 2022. *Forest Hoverfly Community Collapse: Abundance and Species Richness Drop over Four Decades*. Insect Conservation and Diversity 15: 510–521. <https://doi.org/10.1111/icad.12577>

Barmentlo, S.H., M. Schrama, G.R. de Snoo & M.G. Vijver. 2021. *Experimental evidence for neonicotinoid driven decline in aquatic emerging insects*. Research article Biological Science. October 25, 2021, 118 (44) e2105692118. <https://www.pnas.org/doi/full/10.1073/pnas.2105692118>

Bosman J., R.B.Slot, F. Hoffman, D. Logemann, R. van Oudheusden, L. Raymakers, K. van Steenwijk, R.Stolk, L. van der Toorn & I. Verbeek, 2012. *Centrale beoordeling van bestaande handelingen in en rond Natura-2000 gebieden in Overijssel*. Rapport, Arcadis Nederland BV. 1 juni 2012.

Brühl, C.A., N. Bakanov, S. Köthe, L. Eichler, M. Sorg, T. Hörren, R. Mühlethaler, G. Meinel & G.U.C. Lehmann. 2021. *Direct pesticide exposure of insects in nature conservation areas in Germany*. Scientific Reports | (2021) 11:24144. <https://doi.org/10.1038/s41598-021-03366-w>

Buijs J. & Mantingh M. 2020. *Inventarisatie van de aanwezigheid en risico's van bestrijdingsmiddelen in begraasde natuurgebieden in Gelderland. Toxicologische risico's voor mestkevers*. https://www.wecf.org/nl/wp-content/uploads/2020/11/20201118_Report_Gelderland_Online.pdf

Buijs J. & Mantingh M. (2022). *Onderzoek verspreiding bestrijdingsmiddelen in Drenthe en omstreken. Evaluatie van 3 jaar onderzoek van bodem, vegetatie, mest en lucht*. Rapport Meten=Weten, januari 2022. <https://www.metenweten.nl/files/2022-Onderzoek-verspreiding-bestrijdingsmiddelen.pdf>

Calvo-Agudo, M., J.F. Tooker, Marcel Dicke & A. Tena. 2022. *Insecticide-contaminated honeydew: risks for beneficial insects*. Biol. Rev. (2022), 97, pp. 664–678. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34802185/>

Figueiredo Daniel M, Rosalie Nijssen, Esmeralda J.M. Krop, Daan Buijtenhuijs, Yvonne Gooijer, Luuk Lageschaar, Jan Duyzer, Anke Huss, Hans Mol, Roel C. H. Vermeulen (2022). *Pesticides in doormat and floor dust from homes close to treated fields: Spatio-temporal variance and determinants of occurrence and concentrations*. <https://doi.org/10.1016/j.envpol.2022.119024>

Gols, R., M. WallisDeVries & J.A. van Loon, 2020. *Reprotoxic effects of the systemic insecticide fipronil on the butterfly Pieris brassicae*. Proc. R. Soc. B 287: 20192665. <http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2019.2665>

Gooijer, Y. M., Hoftijser, G. W., Lageschaar, L. C. C., Oerlemans, A., Scheepers, P. T. J., Kivits, C. M., Duyzer, J., Gerritsen-Ebben, M. G., Figueiredo, D. M., Huss, A., Krop, E. J. M., Vermeulen, R. C. H., van den Berg, F., Holterman, H. J., Jacobs, C. J. M., Kruijne, R., Mol, J. G. J., Wenneker, M., van de Zande, J. C., & Sauer, P. J. J. (2019). *Research on exposure of residents to pesticides in the Netherlands : OBO flower bulbs = Onderzoek Bestrijdingsmiddelen en Omwonenden*. Utrecht University. <https://edepot.wur.nl/475219>

Hallmann C. A., Sorg M., Jongejans E., Siepel H., Hofland N. & Schwan H. 2017. *More than 75 percent decline over 27 years in total flying insect biomass in protected areas*. PLOS ONE 12(10): e0185809. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0185809>

Halmann, C.A., A. Ssymank, M. Sorg & E. Jongejans, 2021. *Insect biomass decline scaled to species diversity: General patterns derived from a hoverfly community*. Research article, January 11, 2021. 118(2) e2002554117. <https://doi.org/10.1073/pnas.2002554117> Halmann, C.A., T. Zeegers, R. van Klink, R. Vermeulen, P. van Wielink, H. Spijkers & E. Jongejans, 2018. *Analysis of insect monitoring data from De Kaaistoep and Drenthe*. Research Gate. <https://www.researchgate.net/publication/325206013> Analysis of insect monitoring data from De Kaaistoep and Drenthe

Kleijn D., Bink R. J., ter Braak C. J. F., van Grunsven R., Ozinga W. A., Roessink I., Scheper J. A., Schmidt A. M., Wallis de Vries M. F., Wegman R., van der Zee F. F., & Zeegers T. 2018. *Achteruitgang insectenpopulaties in Nederland: trends, oorzaken en kennislacunes*. (Wageningen Environmental Research rapport; No. 2871). Wageningen Environmental Research. <https://doi.org/10.18174/444039>

Kras, J. 2022. *Pesticiden beschadigen hersenen van bijen zodat ze meer recht kunnen lopen*. Wetenschapsnieuws & Verdieping. <https://scientias.nl/pesticiden-beschadigen-hersenen-van-bijen-zodat-ze-niet-meer-recht-kunnen-lopen/>

Leendertse, Peter C, Tinhout, Bas, van den Burg, Arnold. 2023. *Herbiciden en veerverlies bij roofvogels*. CLM, <https://www.clm.nl/publicaties/herbiciden-en-veerverlies-bij-roofvogels/>

Lommen, J., A. Blok, R. Gommer en A. Guldemon. 2021. *Pesticiden bij ringmussen in de Noordelijke Friese wouden bij Eastermar*. CLM, publicatienummer 1084, augustus 2021 <https://www.clm.nl/wp-content/uploads/2021/10/1084-CLM-Rapportage-Pesticide-bij-ringmussen.pdf>

Mantingh M, & Buijs J. 2020. *Onderzoek naar de aanwezigheid van bestrijdingsmiddelen in vier Natura 2000 gebieden in Drenthe en de mogelijke invloed van de afstand van natuurgebieden tot landbouwgebieden op de belasting met bestrijdingsmiddelen*. Onderzoeksrapport Mantingh Environment and Pesticides Assen en Buijs Agro-Services, Bennekom. <https://www.metenweten.nl/files/2020-aanwezigheid-bestrijdingsmiddelen-Natura-2000-gebieden.pdf>

Montforts, M.H.M.M. , C.W.M. Bodar, C.E. Smit, J.M. Wezenbeek & A.G. Rietveld (2019). *Bestrijdingsmiddelen en omwonenden. Samenvattend rapport over blootstelling en mogelijke gezondheidseffecten*. RIVM Rapport 2019-0052. <https://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/2019-0052.html>

Sánchez-Bayo F. & Wyckhuys K.A.G. 2019. *Worldwide decline of the entomofauna: A review of its drivers*. Biological Conservation, vol.232, 8-27.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0006320718313636>

Siviter H., Bailes E.J., Martin C.D., Oliver T.R. & Korocheva J. 2020. *Agrochemicals interact synergistically to increase bee mortality*. Nature. <https://www.nature.com/articles/s41586-021-03787-7>

Speranza C. Panico, S., C.A.M. van Gestel, R.A. Verweij M. Rault, C. Bertrand, C.A. Menacho Barriga, M. Coeurdassier, C. Fritsch, F. Gimbert & C. Pelosi, 2022. *Field mixtures of currently used pesticides in agricultural soil pose a risk to soil invertebrates*. Environmental Pollution 305 (2022) 119290.

<https://doi.org/10.1016/j.envpol.2022.119290>

Vermeulen, R.C.H. (z.j). *Research on exposure of residents to pesticides in the Netherland. OBO flower bulbs*. Rapport waarbij Vermeulen (RUU) optreedt als principal investigator in een samenwerkingsverband tussen CLM Advies en Onderzoek, Radboudumc, Schuttelaar & Partners, TNO, Utrecht University, Wageningen UR en prof. Sauer.

Visser, M.D., van 't Zelfde, M., Hallmann, C. & Barmentlo, H. (2023). Analyse Aanwezigheid, Normoverschrijdingen en Toxische Druk van Bestrijdingsmiddelen in Geselecteerde Meetpunten Binnen het Nederlands Oppervlaktewater. Geraadpleegd op 17 augustus 2023 van

[https://s3.eu-west-](https://s3.eu-west-1.amazonaws.com/rhdhv.static/bma/Rapportage/project_NM_2023_EindVerslag_15082023.pdf)

[1.amazonaws.com/rhdhv.static/bma/Rapportage/project_NM_2023_EindVerslag_15082023.pdf](https://s3.eu-west-1.amazonaws.com/rhdhv.static/bma/Rapportage/project_NM_2023_EindVerslag_15082023.pdf)

Zaller, J.G., M. Kruse-Platz, U. Schlechtriemen, E. Gruber, M. Peer, I. Nadeem, H. Formayer, H. Hutter & L. Landler, 2022. *Pesticides in ambient air, influenced by surrounding land use and weather, pose a potential threat to biodiversity and humans*. Science of the Total Environment 838(2022) 156012.

<http://dx.doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.156012>

Bijlage inschrijving Handelsregister en statuten